

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'272 : 821.161.2-94

НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНИЙ ЕПІТЕТ *КОЗАЦЬКИЙ* ТА ЙОГО МІСЦЕ В МОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Журавльова Н.М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі, дібраному з текстів українських народних дум, історичних пісень, а також з художнього, епістолярного стилів і мови засобів масово-політичної інформації та мемуарної літератури, аналізуються стилістично марковані фразеологізовані словосполучення з емоційно-оцінною конотацією, до складу яких входить епітет *козацький*.

Ключові слова: національно маркований, звертання, епітет, етикетний, мовна культура, гоноратив, епітетне словосполучення, етнокультура.

Журавлёва Н.Н. НАЦИОНАЛЬНО МАРКИРОВАННЫЙ ЭПИТЕТ *КАЗАЦКИЙ* И ЕГО МЕСТО В ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЕ УКРАИНЦЕВ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье на материале, выбранном из текстов украинских народных дум, исторических песен, а также художественного, эпистолярного стилей, языка средств массово-политической информации и мемуарной литературы, анализируются стилистически маркированные словосочетания с эмоционально-оценочной коннотацией, в состав которых входит эпитет *казацкий*.

Ключевые слова: национально маркированный эпитет, этикетный, языковая культура, обращение, гоноратив, эпитетное словосочетание, этнокультура.

Zhuravleva N.M. NATIONAL EPITHET *COSSACKSKIY* MARKED AND IT'S PLACE IN THE LANGUAGE TRAINING UKRAINIANS / Zaporozhyzhye National University, Ukraine.

In the article on the material, selected texts of Ukrainian folk doom, historical songs, as well as artistic, epistolary style, the language of the media and political information and memoirs are analyzed stylistically marked phrases with emotional and evaluative connotation, which include the epithet *Cossack*.

Key words: national bulleted epithet, etiquette, language culture, handling, *Honoratus*, *epitetnoe phrase ethnic culture*.

Важливою константою української національної мовної культури є епітет *козацький*, який активно функціонував не лише в народних думах та історичних піснях, присвячених козацтву, але й у козацьких легендах та переказах. На думку В.А. Чабаненка, «козацький фольклор і фольклор про козацтво становлять вагомому частину духовного, культурного надбання українців» [23, с. 236]. На сьогодні в українському мовознавстві є праці дослідниці Т.П. Беценко, у яких епітет *козацький* розглядається в народних думах як мовно-естетичний знак національної культури [див.: 1, 2, 3, 4], а утворення, які складаються з прикметника та іменника, авторка називає «атрибутивними текстово-образними універсальїями» [2, с. 338]. На етикетну роль епітета *козацький* як засобу вираження епістолярної ввічливості в листах українських інтелігентів XIX – початку XX ст. ми вже звертали увагу [14]. Однак в україністиці відсутні праці, у яких би визначалось місце цього епітета не лише в думах та епістолярній спадщині XIX – початку XX ст., але й в історичних (козацьких піснях), у художньому стилі XIX ст., а також в епістолярії, мемуарній літературі (щоденниках) та в публіцистичному стилі XX-XXI ст. Така спроба робиться нами вперше. У статті ставимо за мету розглянути, які ж саме епітетні словосполучення зі словом *козацький* вживалися в думах та в історичних піснях, і з'ясувати їхнє місце й роль в українській мовній культурі XIX – початку XXI ст., яка знайшла відображення в художньому та епістолярному стилях XIX ст. і в щоденникових записях, епістолярії, мові засобів масової інформації XX ст. й початку XXI ст.

Так, у мові українських народних дум наявні такі епітетні словосполучення: *козацька слава, козацький звичай, козацька земля, козацький скарб, козацька старшина, козацьке військо, козацьке життя, козацька зброя, козацькі коні, козацькі шляхи, козацька жінка, козацькі діти* та багато інших. Напр.: «А ще ж ти між козаками не бував, *Козацької каші* не їдав і *козацьких звичаїв* не знаєш» [20, с. 6]; «Хоч буду до смерті біду да неволю приймати, А буду в землі *козацькій* голову християнську покладати!» [20, с.42]; «Високу могилу висипали, *Славу козацькую* учинили, У головоньках червоний прапор постановили...» [20, с. 29].

Частотними в мові дум є утворення з епітетом *козацький* у стягненій та нестягненій формах, які стосуються назв частин людського тіла: *козацькі ноги, козацькі плечі, козацька (козацькая) голова, козацьке (козацьке) тіло, серце козацьке, чуб козацький, душа козацька, очі козацькі* і т.д. Напр.: «Штири тисячі *тіло козацьке* знаходили, У червоную китайку вложили, А штири тисячі *коня козацького* піймали ...» [20, с. 29]; «Стали козаки в чистім полі помирати, Стали *свої голови козацькі* в річці Самарі покладати» [20, с. 33]. Словосполучення *душа козацькая, очі козацькі, тіло козацьке, ноги козацькі, чуб козацький*, а також *коні козацькі* й *судна козацькі* нерідко в мові дум ускладнюються емоційно-оцінним епітетом *молодецький*,

тобто такий, що стосується молодця [див.: 17 (IV), с. 785]: «*Козацькеє моє молодецькеє тіло* В сиру землю поховайте, Звіру-птиці на поталу не давайте» [20, с. 62]; «Да й не єдиного *тіла козацького молодецького* не останвлено» [20, с. 34]; «*Очі мої козацькі молодецькі* Червоною китайкою затміте, У Чорне море Самого мене спустіте...» [20, с. 50]; «Став найменший брат до Савур-могили заходжати, Став же буйний вітер повівати, *Із козацьких молодецьких його ніг* валяти» [20, с. 65]; «Коня мені на славу козацькую купила, *Що моя душа козацькая молодецькая* дуже возлюбила» [20, с. 24]; «Стали сизокрилі орли налітати, *На козацький на молодецький на чорний чуб* наступати» [20, с. 65]. В останньому прикладі повтор прийменника *на* сприяє створенню такої стилістичної синтаксичної фігури, як полісиндетон. Епітет *молодецький* входив також до складу й таких утворень, як-от: *козацькі коні* та *козацькі судна*: «Злосупротивна хвилечна хвиля встає, *Судна козацькі молодецькі* На три часті розбиває» [20, с. 49]; «Два ж то брати кінних, А найменший – піший-піхотинець. За кінними братами уганяє, За стремена хапає, По білому камінню *свої козацькі молодецькі ноги* собиває. Станьте ви, браття, подождіте, *Свої козацькі молодецькі коні* припиніте. І мене, пішого- піхотинця, Між себе на коні возьміте» [20, с. 61].

Емоційно-оцінне словосполучення *батько козацький* у мові дум могло виступати в етикетній ролі, тобто використовуватися як шанобливо-ввічливе звертання. *Козацьким батьком* козаки величали запорозьких гетьманів, як, наприклад, у думках «Івась Удовиченко, Коновченко», «Самійло Кішка» та інших: «Пане Філоненку, Корсунський полковнику, *Батьку козацький!*Благослови ти мене на долину Черкень погуляти, Слави війську, рицарства дістати, За віру християнськую одностайно стати» [20, с. 27]; «Ой Кішко Самійлу, гетьмане запорозький, *Батьку козацький!*» [20, с. 42]; «Тогді козаки промовляли: «Семене Скалозубе, гетьмане запорозький, *Батьку козацький!* Десь ти сам боїшся І нас, козаків, страшишся» [20, с. 47].

Значно більше епітетних словосполучень уживається в козацьких історичних піснях. Серед них наявні утворення, які характерні й для мови дум, як, наприклад, *козацька (козацькая) слава*, яке в піснях було особливо частотним й нерідко ускладнювалось присвійними займенниками *моя, своя, наша*: «Та бережися ж, Калнишевський, Та й від чистого ставу; Бо втереш Запоріжжя І *козацьку славу*» [15, с. 571]; «Як я маю, козак Нечай, звідсіль утікати, *Славу свою козацькую* під ноги топтати?» [15, с. 203]; «Не радій же моїй смерті, розпроклятий враже, *Слава наша козацькая* не вмере, не поляже!» [15, с. 216]; «Гей, щоб наша червона китайка, гей, гей, не злиняла Та щоб *наша козацькая слава* гей, гей, не пропала» [15, с. 46].

Творці народних дум і пісень козацьких нерідко послуговувались словосполученнями *козацькеє серце, козацькая душа, козацька воля*: «Вони ж його не стріляли й не четвертували, Тільки з його *козацькеє* живцем *серце* взяли» [15, с. 266]; «Да вже шаблі заржавіли, мушкети без курків, А ще *серце козацькеє* не боїться турків» [15, с. 577]; «Визволь же нас, милий Боже, та з тої неволі – Та дай ще раз засіяти *козацької волі!*» [20, с. 530]; «Ой вивели Морозенка На високу грушу, Ой виймали та з Морозенка Та *козацькую душу*» [15, с. 255].

Проте в історичних піснях з'являється багато епітетних словосполучень зі словом *козацький*, яких у народних думках немає. До них відносимо такі утворення, як-от: *козацька заслуга* (тобто червона китайка), *козацька врода, козацький Луг, козацьке слово, козацьке завзяття, козацька громада, козацька прикмета, козацька рада, козацький указ* та інші: «Ци би я військо не приоділа Червоною китайкою, *Заслугою козацькоюю*» [15, с. 155]; «Ой не дбали вражі ляхи На *козацьку вроду*, - Рвали тіло по кавалку, Пускали на воду» [15, с. 201]; «Ідуть ляхи на Україну. Все собі думають, А до *Лука козацького* дороги питають» [15, с. 466]; «Гей, наша сила не в шматтю, Гей, у *козацькім завзятті!*» [15, с. 235]; «Вергунівці, турбаївці, Дайте покушати, Ці *ради козацької* Дайте послушати» [15, с. 531]; «Ой чому ж ти, Мар'януша, Вперед не прохала, *Козацького да указу* Чому не слухала?» [15, с. 533].

Характерною особливістю мови козацьких пісень було й те, що епітет *козацький* міг сполучатися з демінутивами *серденько, словечко, шабелька, шляшок* та пестливо маркованим дериватом *порадонька*: «А в неділеньку пораненьку Закликано в громадоньки *До козацької порадоньки*» [15, с. 155]; «Попереду Морозенко, як на герці гуляє, *Козацькою шабелькою* поле Татарвою устилає» [15, с. 256]; «Невелику ж Морозенці Та й кароньку пригадали: Що з живого пана-отамана *Козацькеє серденько* взяли» [15, с. 256]; «Козаченьки та турбаївці, Дайте покушати, *Козацького я словечка* Буду вже слухати» [15, с. 534]; «Пам'ятайте, ляшки, Де *козацькі шляшки*» [15, с. 460]. У зв'язку з вимогами версифікації зрідка в національно маркованих словосполученнях, які функціонують в історичних піснях, замість епітета *козацький* вживався його лексичний варіант прикметник *козачий*: «Розлилося по всіх піснях *Горенько козаче*, І в веселих, і в удалих, Сміючися плаче» [15, с. 251]; «Ой чумаче, чумаче, В тебе *личко козаче*» [15, с. 633].

Як у думках, так і в народних піснях при шанобливо-ввічливому звертанні до представників козацької старшини зрідка використовувався гречний апелятив *козацький батьку*: «Гей, Максиме, полковнику, ти, *батьку козацький*, Гей, не втече із Уманя навіть і дух лядський» [15, с. 515].

У мові історичних пісень іноді відбувалося поширення фразеологічного звороту шляхом додавання до його складу епітета *козацький*, як, наприклад, у різних варіантах народної пісні «Ой був в Січі старий козак (Пісня про Саву Чалого і Гната Голого): «Оце ж тобі, пане Саво, Сукні-одамашки, Що ти нажив, вражий сину, *З козацької ласки!*...» [15, с. 468]; «Та отдавай нам, пане Саво, Сукні, едамашки, Що ти нажив, вражий сину, *З козацької ласки*» [15, с. 475]. Фразеологічний словник української мови фіксує лише один полісемічний фразеологізм з *ласки*, який, крім інших, має ще й таке значення: «З. чиеї, кого. За допомогою кого-небудь, завдяки кому-небудь» [15, с. 417].

Як етноісторичний знак української національної мовної культури фразеологізовані словосполучення з епітетом *козацький* знайшли відображення в художньому та епістолярному стилях XIX століття й перш за все у творчості Т. Шевченка, де були особливо частотними. У багатьох творах поета вживаються національно марковані словосполучення фольклорно-пісенного походження типу *козацька кров*, *козацьке тіло*, *козацькі діти*, *козацька старшина*, *козацька земля* та інші: «Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив *Козацької крові*» [25, с. 120]; «Над річкою, в чистім полі, Могила чорніє, Де *кров* текла *козацькая*, Трава зеленіє» [25, с. 88]; «Діти нехрещені ростуть, *Козацькі діти*; а дівчата!.. *Землі козацької краса* У ляха в'яне, як перш мати, І непокрита коса Стидом січеться» [26, с. 116]; «Минулося – осталися Могили на полі. Високії ті могили, Де лягло спочити *Козацьке біле тіло*, В китайку повите» [25, с. 82].

У таких творах, як «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «На вічну пам'ять Котляревському», «Гайдамаки» та інших, автор згадує колишню *козацьку славу*, від якої лишилися лише убогі руїни, й називає її «думою правди»: «Утни, батьку, щоб нехотя На ввесь світ почули, Що діялось в Україні. За що погибала, За що *слава козацькая* На всім світі стала» [25, с. 81]; «Було колись, панували, Та більше не будем!.. Тії *слави козацької* Повік не забудем!..» [25, с. 88]. Якщо в мові історичних пісень лише подекуди трапляються словосполучення з епітетом *козацький*, то в Шевченкових творах вони частотні: *слава козака*, *козацький бенкет*, *голови козачі*, *козацький каганець*, *козака кирея*, *козацьке чуле серце*, *Чигрин козацький*, *козацький степ*, *козацькі сльози* та інші. Напр.: «Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту *славу козацьку*: я її онукам тепер розказав» [25, с. 149]; «Не лякайся, подивися На *бенкет козацький*» [25, с. 203]; «Хрестить, накриває Червоною китайкою *Голови козачі*» [25, с. 147]; «Ну, хоч глянем на *Чигрин*, колись-то *козацький*» [25, с. 108]; «Чайка скиглить літаючи, Мов за дітьми плаче; Сонце гріє, вітер віє *На стегу козацькій*» [25, с. 79]; «Щоб ніхто не бачив Ні дівочі дрібні *сльози*, Ні щирі *козачі*» [25, с. 104].

Крім того, у творах поета наявні атрибутивні лексико-семантичні утворення з епітетом *козацький*, яких немає у фольклорі. Це такі словосполучення, як-от: *козацьке панство*, *козацький край*, *козацький рід*, *козацький (козацький) степ*, *козацькі (козачі) сльози*, *козацький плач*, *козацька ватага* та інші. Напр.: «Ссть у мене щирий батько (Рідного немає) – Дасть він мені раду з вами, Бо сам здоров знає, Як то тяжко блукать в світі Сироті без роду; А до того – душа щира, *Козацького роду*...» [26, с. 91]; «*Козацьке панство* походжає В киреях чорних, як один, Тихенько ходя, розмовляє І поглядає на Чигрин» [25, с. 108]; «Недолю співаю *козацького краю*...» [25, с. 118]; «А я над ярами І *степами козацькими* І досі літаю» [25, с. 317]; «Босфор аж затряся, бо зроду не чув *Козацького плачу*...» [25, с. 201]; «Отак у Скутарі козаки співали; Співали, сердеги, а *сльози* лились; Лилися *козацькі*, тугу домовляли» [25, с. 201].

Численні приклади використання національно маркованих епітетних словосполучень зі словами *козацький* і *козацький* знаходимо й у творах П. Куліша, а саме: у драмах «Байда, князь Вишневецький», «Цар Наливай»; у поемах «Настуся», «Великі проводи», «Маруся Богуславка». Так, у поемі «Маруся Богуславка» натрапляємо на словосполучення *козацька вольна Україна*, якого немає ні в козацькому пісенному фольклорі, ні в творах Т.Г.Шевченка. Напр.: «Кинув на поталу езуїтам рід свій і родину, Заволікся пішки на *козацьку вольну Україну*» [16 (2), с. 34]. П. Куліш у своїх творах часто послуговується фразеологізованим словосполученням *козацька доля*, нерідко позначеним авторською індивідуальністю: «Та ще побачим, хто себе прославить Між лицарями на всі вічні роки: Чи той, хто про *козацьку долю* дбає, Чи той, хто дбає про свій рід високий» [16 (2), с. 338]; «Шкода, козацьке-брате, на корчму нарікати. Нарікай на *козацьку щербату долю* та на *дурну козацьку волю*» [16 (2), с. 288]; «Широкий світ, ще ширша наша воля, *Козацька щасна й бідоласна доля*...» [16 (2), с. 272].

Індивідуально маркованими виступають у драмі «Байда, князь Вишневецький» традиційні в усній народній творчості словосполучення *козацька кров*, *козацька душа* та інші: «Річками *кров козацька* розливалась» [16 (2), с. 280]; «У ключ кипить *козацька кров хоробра*; Душа, мов пекло, полом'єм палає» [16 (2), с. 350]; «Ой давно була – В непам'ять пішла – Нещаслива година, Що *козацькою кров'ю святою* Червоніла Вкраїна» [16 (2), с. 276]; «Обняла *козацьку Безоднюю душу* Велика тривога» [16 (1), с. 303]; «А Плахта другий, мов у Божім царстві Петро й Павло, *козацькі щирі душі*» [16 (2), с. 297].

У творах письменника з'являються лексико-семантичні утворення, нерідко позначені індивідуальністю автора, яких немає ні в козацькому фольклорі, ні у творчості інших авторів. До них можемо віднести такі вирази: *дух козацький*, *честь козацька*, *козацька натура*, *спів козацький*, *козацькі подвиги*, *заповідь козацька*,

хрест козацький та багато інших. Напр.: «І дух козацький не злюбив неволі...» [16 (2), с. 267]; «В боях серця гартуються лицарські, В боях росте і кріпше дух козацький» [16 (2), с. 279]; «Ти в нас один на цілу Русь високо Підняв угору славу й честь козацьку» [16 (2), с. 282]; «Чого ж тебе серцем козаки шанують? .. Козацьку натуру Вони в тобі чують» [16 (1), с. 302]; «Се наша заповідь свята, козацька, Се наша віра праведна, лицарська» [16 (2), с. 361]; «За вибухом сліпого фанатизму я чую стів невольницький козацький» [16 (2), с. 371]; «Ой батьку! Ти в спасенності не знаєш, Куди сей дука осяйний прямує: З козацьких подвигів, боїв кривавих Кайдани вічні козакам готує» [16 (2), с. 338].

Епітет *молодецький*, який був традиційним у мові народних дум, служив поетові засобом індивідуального маркування: «Бо чують, що у Байди в руських грудях Сидить залогою козацька сила» [16 (2), с. 274]; «А доконала твою козацьку молодецьку силу болюча кукса, що й видко, як вона крізь ганчірку гарячу кривцю цідила» [16 (2), с. 347].

Національно марковане словосполучення *козацький батько* й у творах П. Куліша виступає в етикетній ролі, оскільки використовується як шанобливо-ввічливе звертання та гоноратив: «Чолом, козацький батьку, і рукою! Прошу коритись вироку без бою» [16 (2), с. 407]; «Феську Ганжо Андибере, гетьмане запорозький, батьку козацький! Мужі громадські і чурі козацькі проміж себе судили, речником тебе настановили» [16 (2), с. 341]; «Гей, козаки, діти, друзі! Се перед вами не заволока незнаний. Се ваш Ганжа, ваш Андибер Фесько, гетьман запорозький, батьку козацький!» [16 (2), с. 350].

Трапляються у творах письменника й словосполучення з епітетом *козачий*: *вдача козача, снага козача, село козаче, думка козача, рід козачий* та деякі інші. Напр.: «Я влюбив цього козака, братчики, За його вдачу козачу» [16 (2), с. 293]; «Не зникла в каторзі снага козача! Завзятої орда не придушила!» [16 (2), с. 350]; «На послугу, на утіху Панству уродивсь, І від роду козачого Навіки одбивсь» [16 (1), с. 307]; «Спали речі чарівничі У душі хлоп'ячій, Прокинулись, розвинулись У думці козачій» [16 (1), с. 308].

Як етикетний засіб української фольклорно-козацької ввічливості емоційно-оцінне фразеологізоване словосполучення *козацька душа* виконувало роль чемного звертання та гоноратива й у творах Миколи Гоголя: «Видно, ещё раз доведётся нам погулять на славу! Натешься же, козацкая душа, в последний раз! Гуляйте, хлопцы, пришёл наш праздник!» [7 (1), с. 221]; «Понеслась к вышинам суровая козацкая душа, хмурясь и негодуя, и вместе с тем дивуясь, что так рано вылетела из такого крепкого тела» [7 (2), с. 99].

Національно марковані словосполучення з емоційно-оцінною конотацією *козацька душа* й *козача душа* в епістолярній спадщині українських інтелігентів ХІХ – початку ХХ ст. теж іноді виступали як етикетні й виконували роль гоноративів, які могли бути позначені авторською індивідуальністю: «Чи старий Щепкін ще живий? От щира козацька душа! І молода, як у дитини» (Т. Шевченко до Я. Кухаренка) [24, с. 154]; «Был у меня Кропивницкий. Козача душа! Тричі поцілував його в макушку» (Д. Яворницький до Я. Новицького) [12, с. 154].

Як традиційний етикетний знак фольклорно-козацької мовної культури фразеологізоване словосполучення *батьку козацький* іноді використовувалось у листах ХІХ – початку ХХ ст. як гоноратив у ситуації згадування про відсутню особу та як шанобливо-ввічливе звертання: «...да й батьку козацький, старий Хмельницький, не згірше того латиша Саллюстія, промовив, умираючи: «Тим і сталась, каже, страшная козацькая сила, що у вас, панове молодці, була воля й дума єдина!» (П. Куліш до Т. Шевченка) [6, с. 59]. Козацьким батьком сучасники величали Д. Яворницького, дослідника козаччини: «Дуже тобі дякую, Батьку козацький, що як тільки вернувся у Москву, то швиденько й нас згадав» (О. Сластїон до Д. Яворницького) [11, с. 349]; «Спасибі батьку козацький, за прислану Вами «Історію Запорожя», тільки шкода, що не написано на ній нічого» (О. Сластїон до Д. Яворницького) [11, с. 339]. У мові листів у різних етикетних ситуаціях адресанти нерідко послуговувались такими знаками української етнокультури, як-от: *козацький дух, козацька рука, козацька думка, козацька мова, козацькі вжитки* та іншими. Так, послання Д. Яворницького до Я. Новицького могли закінчуватися таким етикетним виразом: «Жму твою руку козацьку і бажаю всякого щастя од Бога» [12, с. 182]. Заміна одного з компонентів у традиційному словосполученні *козацька рука* надавала етикетному вислову, до складу якого воно входило, відтінку фамільярності: «Жму лапу козацьку» (Д. Яворницький до Я. Новицького) [12, с. 158]. Національно й індивідуально марковані словосполучення служили засобом вираження епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ ст. в етикетних ситуаціях прощання-побажання та подяки: «Бувайте здорові, мій любий добродію, набирайтеся більш здоровля та козацького запорожеського духу» (О. Бородай до Д. Яворницького) [10, с. 101]; «Ще раз, братики мої милі, дякувать вам красно за серце ваше ласкаве, за думку вашу козацьку» (Ю. Федькович до Д. Тянячкєвича, К. Климковича і В. Пашкевича) [21, с. 363].

Лексико-семантичні словосполучення з епітетом *козацький*, які були традиційними в мові українських народних дум та історичних пісень, а також у художньому й епістолярному стилях ХІХ ст., продовжують використовуватись і в різних функціональних стилях ХХ й ХХІ століть, зокрема в художньому та публіцистичному. Так, у щоденникових записах О. Гончар часто в етикетній ситуації згадування про відсутню особу послуговувався таким знаком української етнокультури, як *козацька душа*, який нерідко був

позначений творчою індивідуальністю автора: «Ще одна втрата: не стало Віталія Закруткіна. Чиста, мужня, справді козацька душа. Втрачає Дон своїх найкращих синів» [8, с. 33]. Згадуючи про російського письменника М. Шолохова, О. Гончар зазначає: «Досі озивається з Вьошенської його щира, побратимська, козацька душа» [8, с. 55]. У спогадах про К. Ворошилова роль гоноратива теж виконує марковане авторською індивідуальністю фразеологізоване словосполучення: «Щира козацька душа!» [8, с. 465].

У ролі гоноративів у щоденнику письменника виступали й такі лексико-семантичні утворення з епітетом *козацький* як *козацька натура* й *козацький характер*. Так, про М. Гоголя О. Гончар писав: «Не обтяжував себе речами! Воістину козацька натура!» [8, с. 14]; «Передають фільм про лікаря Касьяна, мого земляка (треба б познайомитись). Козацька натура!» [8, с. 210]. А ось спогад про академіка Люлька: «Жаль, що не вдалось мені написати про самого Люлька. Колоритний, козацький характер!» [8, с. 76]. У спогадах про діда П. Чайковського автор використав національно марковане утворення *козацький нащадок*: «Дід Чайковського – композитора (Петро Чайка), як свідчать архіви Києво-Могилянської академії, походив з Полтавщини. З Глобинського повіту ... Так що й Петро Ілліч був *прямий козацький нащадок*! Ось чому його так тягло на Україну, до її мелосу, до її пісень» [8, с. 475].

Відомий український гуморист і сатирик, співець козацького краю, кошовий «Веселі Січі», автор численних поетичних збірок «Козацькі жарти» листувався з багатьма українськими письменниками. Його адресанти – представники української інтелігенції другої половини ХХ століття. Майже всі листи пройняті козацьким запорозьким духом, як і українські народні думи, історичні пісні, твори художньої літератури. Ось як влучно сказав про це П. Глазовий у посланні до П. Ребра від 22 листопада 1995 року: «*Козацьким духом* пройнята й окреслена вся наша красна словесність з найдавніших часів: «Енеїду» написано *могутньою козацькою рукою*, а найславніший гуморист наш першу свою книжку так і озглавив: «Співомовки козака Руданського» Козака!» [19, с. 72]. А в іншому листі автор відзначає, що Петро Ребро нагадує своєю творчістю всім землякам своїм і не тільки своїм, що *дух козацький* не вмере й не загине» [19, с. 72–73]; «А що *козацький дух* живе й воскресає, - пише в листі до запорізького гумориста Олесь Гончар, – цьому сьогодні свідком «Україна соборна, незалежна...» [19, с. 170].

Національно марковане словосполучення *козацький дух* у листах іноді входило до складу етикетних виразів побажання та вітання: «Люди у вас достойні, вели себе достойно і в найліхніші часи, *тож бажано кожному з вас, щоб і надалі в грудях козацький дух нуртував!*» (О. Гончар до П. Ребра) [19, с. 371]; «А ще *вітаю* Вашу творчу невсипущість і *той справді козацький дух*, що нутрує в цих виданнях» (О. Гончар до П. Ребра) [19, с. 375].

Лексико-семантичні утворення *козацьке здоров'я*, *козачі жарти*, *козацький сміх*, *козацькі жарти* в епістолярію були окрасою численних етикетно-чемних висловів: «Славний наш Петре Павловичу! Міцного здоров'я, *козацького запорізького, сорочинського сміху*, невтомності і радості» (П. Шабатин) [19, с. 520]; «*Козацького здоров'я*» (С. Крижанівський до П. Ребра) [19, с. 267]; «*Обнімаю тебе з усіма твоїми запорізькими козачими жартами!*» (О. Сизоненко до П. Ребра) [19, с. 429]; «*Вітання мужньому, мудрому, невтомному пропагандистові* не якихось там нашвидкоруч вигаданих чи висмоктаних з пальця, а *справді дотепних козацьких жартів*, які несуть високий дух, славлять дружбу, єдність нашого народу» (П. Шабатин) [19, с. 526]. «... і щиро вдячний тобі за ще одну збірку *козацьких жартів*...» (О. Ющенко) [19, с. 532]; «*Спасибі за «Козацькі жарти»* (Д. Білоус) [19, с. 66]; «Високошановний і дорогий Земляче! Щира Вам шана і *побажання доброго козацького здоров'я*» (О. Гончар до Д. Нитченка) [9, с. 388-389]; «*Здоров'я і сил Вам козацьких*» (О. Гончар до Д. Нитченка) [9, с. 385].

Крім того, у цих листах вживаються ще й такі словосполучення з епітетами *козацький (козачий)*: *козацькі веселоці*, *козацький гумор*, *козацький реєстр*, *козацьке діло*, *козацький подвиг*, *козацький край*, *козацький родовід*, *козацька тональність*, *козацька слава*, *козацька громада*, *Козацькі Ребра*, *козацька енциклопедія*, *козацький кіш*, *Козацька Республіка*, *козацькі гени*, *козацька суть*, *козачий гумор*. Напр.: Пане кошовий Петре Павловичу! Задумали ви *справжнє козацьке діло*» (П. Глазовий) [19, с. 72]; «Дорогий Петре Павловичу! Порадували Ви мене свідченням про *мій козацький родовід* (мені цей *козацький «Реєстр»*, виданий Бодянським, ніколи на очі не попадався» (О. Гончар) [19, с. 170]; «Радує мене, що Запоріжжя тримається на *Козацьких Ребрах*» (Є. Дудар) [19, с. 252]; «Як би тепло потиснув Вам руку Д. І. Яворницький за обізнаність Вашу з історією рідного краю, за любов і шану до предків наших - вільнолюбних Запорозьців *Козацької Республіки*» (Ів. Шаповал) [19, с. 526].

Деякі з названих епітетних словосполучень використовуються в посланнях в етикетній ролі як вітання, самоназивання й прощання: «*Вітаю* з таким буйним *виплеском козацьких веселоців!*» (Д. Білоус) [19, с. 66]; «Щиро Ваш Павло Глазовий (*за козацьким реєстром* – Оковитий)» [19, с. 72]; «*Обнімаю по-козацькому*» (П. Глазовий) [19, с. 73].

І, нарешті, слід сказати про місце національно маркованих словосполучень з епітетом *козацький* у мові засобів масової інформації. На сьогодні видається газета українського реєстрового козацтва «Україна козацька», назва якої нагадує нам словосполучення, вжите в поемі П. Куліша «Маруся Богуславка»

(*козацька вольна Україна*). У ній знаходимо як фразеологізовані словосполучення типу *козацька слава, козацька доля, козацький дух, козацькі шляхи, козацьке військо, козацький край, козацька старшина*, так і нові, які раніше не вживалися. Це такі утворення, як-от: *козацька мудрість, козацький мари, козацька відзнака, козацькі ордени* («Золотий козацький хрест» I ступеня, «Срібний козацький хрест» I ступеня, «Бронзовий козацький хрест» 3 ступеня); *козацькі організації, козацька радіопрোগрама, козацький фермер, козацька криниця, козацький фотоальбом, козацький рух, козацькі маршрути* та багато інших.

Фразеологізовані словосполучення з епітетами *козацький* і *козачий* як знаки української мовної культури, які функціонують у нашій мові впродовж кількох століть, зафіксовані й одинадцятитомним тлумачним «Словником ...», хоч переважно як ілюстративний матеріал. Це такі утворення, як-от: *козацькі звичаї, козацька старшина, козацька кров, козацьке військо, козацький рід, козацькі чайки, козацькі коні, козака слава, козака вдача* та інші. Такі лексико-семантичні комплекси не залишилися поза увагою й укладачів «Словника епітетів української мови», в якому містяться вже традиційні в нашій мові словосполучення: *козацька слава, козацьке серце, козацька земля, козацька кров, козацька душа, козацька воля, козацький народ* та ін.

Отже, в українській мовній культурі міцно утвердились лексико-семантичні фразеологізовані словосполучення з епітетом *козацький* (рідше *козачий*), які є національно маркованими, нерідко емоційно-оцінними чи емоційно-експресивними, й виконують не лише образну, естетичну роль, але й етикетну. У наш час у різних функціональних стилях активно використовуються не тільки традиційні, фольклорно-козацькі словосполучення, але й нові, які безперервно з'являються в мові, особливо в засобах масової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко Т.П. Епітет козацький як мовно-естетичний знак національної культури в думках / Т.П. Беценко // Українське мовознавство. – 2005. – Вип. 34. – С. 57-60.
2. Беценко Т.П. Текстово-образні універсалії думового епосу : структура, семантика, функції: [монографія] / Тетяна Петрівна Беценко. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 400 с.
3. Беценко Т.П. Мова думового епосу: Словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних найменувань і релігійних понять / Тетяна Беценко. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 108 с.
4. Беценко Т.П. Мова українських народних дум: текстово-образні універсалії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Петрівна Беценко. – К., 2011. – 35, [1]с.
5. Бибик С.П. та ін. Словник епітетів української мови / С.П. Бибик, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт / [за ред. Л.О. Пустовіт]. – К. : Довіра, 1998. – 431 с. – (Словники України).
6. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / П. Куліш. – Нью-Йорк – Торонто: Українська вільна Академія наук у США, 1984. – 326 с.
7. Гоголь Н.В. Собрание сочинений : В 8 т. / Н.В. Гоголь. – М. : Правда, 1984. – Т.1. – М. : Правда, 1984. – 382 с.; Т.2. – М. : Правда, 1984. – 319 с.
8. Гончар О.Т. Щоденники : У 3 т. – Т. 3 : (1984-1995) / О.Т. Гончар / [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар; худож. оформ. М.С. Пшінки]. – К. : Веселка, 2004. – 606 с.
9. Гончар О.Т. Листи / О.Т. Гончар / [упоряд. В.Д. Гончар, Я.Г. Оксютя; передм. В.О. Яворівського; вст. слово Я.Г. Оксютя; післям. Р.М. Лубківського]. – К. : Український письменник, 2008. – 431 с.
10. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип.1 : Листи вчених до Д.І. Яворницького / [упоряд. С.В. Абросимова, А.І. Перкова та ін.]. – Дніпропетровськ : Гамалія, 1997. – 888 с.
11. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип.3 : Листи музейних діячів до Д.І. Яворницького / [упоряд. С.В. Абросимова, Н.С. Василенко та ін.]. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – 740 с.
12. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. – Вип.4 : Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури / [упоряд. С.В. Абросимова, Н.С. Василенко та ін.]. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.
13. Журавльова Н.М. Українська етикетна лексика та фразеологія як засіб вираження ввічливості в творах Миколи Гоголя / Н.М. Журавльова // Література та культура Полісся. – Вип. 50: Творчість М. Гоголя: поетика, стиль та мова творів письменника / [упоряд. і відп. ред. Г.В. Самойленко]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2009. – С. 90–97.

14. Журавльова Н.М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. : [монографія] / Наталя Миколаївна Журавльова. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2012. – 548 с.
15. Історичні пісні : [упоряд. І.П. Березовський, М.С. Родіна, В.Г. Хоменко / За ред. М.Т.Рильського і К.Г.Гуслистого]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 1068 с.
16. Куліш П.О. Твори : у 2 т. / П.О. Куліш / – К. : Наукова думка, 1998. – Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / [вступна стаття, упоряд. і прим. Є.К. Нахліка; ред. тому М.Д. Бернштейн]. – 1998. – 752 с. ; Т. 2 : Поєми. Драматичні твори / [упоряд. і прим. В.М. Івашкова; ред. тому М.Д. Бернштейн]. – 1998. – 768 с.
17. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1971-1980 – Т. 1 : А-В. – 1971. – 800 с.; Т. 4 : І-М. – 1973. – 840 с.
18. Соціально-побутові пісні : [упоряд. і передм. Д.М. Хмилевської]. – К. : Дніпро, 1985. – С. 18–79.
19. Співець запорізького краю. Матеріали міжвуз. наук. – практич. конф. «Літературне Запоріжжя: постаті, пошуки, проблеми», присвяченої 75-річчю відомого українського письменника, громадського і культурного діяча, кошового «Веселой Січі» П.П. Ребра, (Запоріжжя, 26-27 квітня 2007 р.) / [упоряд. О.О. Стадніченко]. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2007. – 560 с.
20. Українські народні думи та історичні пісні : [упоряд. П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах ; вст. ст., прим. П.Д. Павлія; за ред. М.Т. Рильського та К.Г. Гуслистого]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 660 с.
21. Федькович Ю.А. Твори : у 2 т. / Ю.А. Федькович. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2 : Повісті. Оповідання. Казки. Драматичні твори. – Листи. – 1984. С. 343–426.
22. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.
23. Чабаненко В.А. Козацтво й фольклор / В.А. Чабаненко // Українське козацтво : Мала енциклопедія. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. – С. 234–236.
24. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 6 т. / Т.Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964 – Т. 6 : Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – 1964. – С. 9–300.
25. Шевченко Т.Г. Твори : у 5 т. / Т.Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1978-1979 – Т. 1 : Поетичні твори (1837-1847). – 1978. – 373 с.
26. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т.Г. Шевченко / [редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837-1847 / [перед. слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського]. – 2001. – 784 с.

УДК 811.161.2'367

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗИВНОГО УЯВЛЕННЯ І НАЗИВНОГО ТЕМИ (НА ПРИКЛАДАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ТА ПУБЛІЦИСТИКИ)

Зоріна Ю.В., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Вінницький технічний коледж

У статті розглядається лексико-семантичне наповнення називного уявлення і називного теми, розглянуті лексико-граматичні розряди іменників: власні й загальні, речовинні, конкретні й абстрактні; на основі семантичної спільності виділені деякі групи іменників, які умовно можна називати “семантичними групами”.

Ключові слова: називний уявлення, називний теми, лексико-семантична група, сигніфікативно-денотативне значення.

Зорина Ю. В. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИМЕНИТЕЛЬНОГО ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И ИМЕНИТЕЛЬНОГО ТЕМЫ (НА ПРИМЕРАХ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ И ПУБЛИЦИСТИКИ) / Винницкий технический колледж, Украина

В статье рассматривается лексико-семантическое наполнение именительного представления и именительного темы, рассмотрены лексико-грамматические разряды имён существительных: собственные и нарицательные, вещественные, конкретные и абстрактные; на основе семантического единства выделены некоторые группы имён существительных, которые условно можно назвать “семантическими группами”.